

Ιουνίου 1957) και μερικά άρθρα σχετικά με τις αριστοφανικές παραστάσεις (σσ. 130 εξ.). Βιβλιογραφία δεν υπάρχει. Είναι φανερό πως η εργασία έχει μια διαφορετική στοχοθεσία και με κάποια δυσκολία εντάσσεται στο «κλίμα» της ελληνικής έρευνας: γράφτηκε προφανώς αμέσως μετά τον θάνατο του Κουν, απευθύνεται σ' ένα απληροφόρητο αμερικανικό κοινό, διαθέτει τη σχετική «ελαφρότητα» των αμερικανικών διατριβών, κυρίως ως προς τις πηγές και την τεκμηρίωση, και παραμένει, εν πολλοίς, στην επιφάνεια της ανάλυσης των απόψεων του Κουν για το θέατρο και το ρεπερτόριο που ανεβάζει. Γραμμένη μέχρι το 1990 δεν έχει την ευκαιρία να συνδιαλεχτεί με την έστω αποσπασματική έρευνα που έχει γίνει από τότε. Από σεβασμό όμως προς τον αποβιώσαντα αποφεύγουμε μια λεπτομερέστερη ανάλυση.

Η μετάφραση της μονογραφίας είναι ευπρόσδεκτη στον βαθμό που εμπλουτίζει την ακόμα φτωχή βιβλιογραφία για τη μεγάλη σκηνοθετική μορφή του Κουν, αλλά δεν μπορεί να αντικαταστήσει σε καμιά περίπτωση τη σφαιρική επιστημονική μονογραφία που περιμένουμε ακόμα, η οποία πρέπει να εξαντλήσει το αρχείο του Θεάτρου Τέχνης, να συγκροτήσει με ακρίβεια το παραστασιολόγιο μαζί με τις επαναλήψεις και τις περιόδους, να συγκεντρώσει από τον καθημερινό και περιοδικό Τύπο την κριτικογραφία, να περισυλλέξει και να αξιολογήσει της βιντεοταινίες κτλ., έτσι ώστε να φτάσει σε πραγματικά βήματα και αξιοπίστα συμπεράσματα και να ανιχνεύσει κατονομάζοντάς τους τους πνευματικούς, αισθητικούς και υφολογικούς χώρους από τους οποίους εμπνέεται κατά καιρούς ο σκηνοθέτης. Προς αυτή την κατεύθυνση έχουμε προς τον παρόν μόνο το σχετικό (αλλά κάπως προσωπικό) κεφάλαιο της διατριβής του Αντ. Γλυτζουρή (βλ. παραπάνω).

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΝΙΚΟΣ Χ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

Θεατρικές διαδρομές, Αθήνα, Στιγμή 2003, σ. 270.

Ο γνωστός κλασικός φιλόλογος της Θεσσαλονίκης, ο αγαπητός διδάσκαλος για μια διετία στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο επίσης γνωστός σκηνοθέτης, που μετρά στο ενεργητικό του 25 παραστάσεις, Νίκος Χουρμούζιαδης και γνωστός συγγραφέας των μονογραφιών *Production and Imagination in Euripides: Form and Function of the Scenic Space*, Αθήνα 1965, *Σατυρικά*, Αθήνα 1974 (1986), *Όροι και μετασχηματισμοί στην αρχαία ελληνική τραγωδία*, Αθήνα 1984 (1990, αναθεωρημένη έκδοση 2003), *Ευριπίδης Σατυρικός*, Αθήνα 1986, *Περί χορού: Ο ρόλος του ομαδικού στοιχείου στο αρχαίο ελληνικό δράμα*, Αθήνα 1998, *Παλατινή Ανθολογία: Ερωτικά Επιγράμματα* (επιλογή - εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια), Αθήνα 1999, παρουσιάζει μια επιλογή μελετημάτων και άρθρων που αφορούν δύο διαφορετικούς θεματικούς κύκλους και έχουν δύο διαφορετικές μορφές: το αρχαίο ελληνικό δράμα σε μορφή επιστημονικών μελετημάτων και το ευρωπαϊκό και νεοελληνικό δράμα σε μορφή δοκιμίων, απαλλαγμένων από τεκμηρίωση και υποσημειώσεις, που συνδέονται συνήθως με συγκεκριμένες παραστάσεις που έχει σκηνοθετήσει ο ίδιος. Ο ίδιος ο συγγραφέας δικαιολογεί τη «σχίζοφρένεια» αυτή με το πάντα έντονο ενδιαφέρον του για το θέατρο –και στα μελετήματά του για το αρχαίο θέατρο λαμβάνει ιδιαίτερα υπόψιν του την παράσταση και τις συνθήκες της. Τεκμηριώνει και θεωρητικά τη σύζευξη θεωρίας και πράξης ως εξής: «Εξάλλου, η “θεωρητική” πλευρά συνδυασμένη αυτο-

νόητα, επί 25 χρόνια, και με τη διδακτική, δεν απέχει τόσο από την “πρακτική” όσο επιμένουν κάποιοι, οι οποίοι μάλλον, για λόγους συντεχνιακούς, διεκδικούν την αποκλειστικότητα του θεατρικού οικοπέδου: πρόκειται, ουσιαστικά, για δύο μορφές διδασκαλίας που προϋποθέτουν, πάνω απ’ όλα, αίσθηση λειτουργίας και ικανότητα μετάπλσης του θεατρικού λόγου, καθώς και επικοινωνιακή διάθεση. Όταν μάλιστα ανάμεσα στα βασικά ενδιαφέροντα του διδασκάλου, ως θεωρητικού, πρωτεύουσα θέση κατέχει ο προβληματισμός ως προς τη μορφή και τις μεταμορφώσεις του σκηνικού χώρου, καθώς και η σχέση των ερμηνευτών με αυτόν, η λειτουργία της σιωπής έναντι του λόγου και γενικά η ανασύνθεση μιας χαμένης στον χρόνο θεατρικής πραγματικότητας, εξασφαλιζονται κάποιες προϋποθέσεις για τον μετασηματισμό της θεωρίας σε πράξη» (σ. 11 εξ.). Αυτή η μετάβαση δεν είναι απλή διαδικασία και η θεωρία δεν μεταφέρεται αυτονόητα και αυτόματα στην πράξη: από τις 25 του σκηνοθεσίες, μόνο τρεις αφορούσαν στο αρχαίο δράμα. Και συνεχίζει: «Στην απάλειψη της αίσθησης του “διχασμού” θα συνεισφέρουν, ελπίζω, τα συγκεκριμένα κείμενα που μαρτυρούν, εκτός από μια κοινή σε όλα οπτική γωνία θεώρησης, συνεχείς διασταυρώσεις θεμάτων και προβληματισμών, οι οποίοι σηματοδοτούνται ακόμη και από τη διατύπωση ορισμένων τίτλων. Ως προς τη συνάθροισή τους, αυτή προέκυψε από επιλογή ανάμεσα σε δημοσιεύματα που καλύπτουν πάνω από μια τριακονταετία, με γνώμονα κάποιους κοινούς άξονες, ώστε να συντελεστεί μια μορφή σύνθεσης. Η βασική διαφορά μεταξύ των δύο μερών του τόμου δεν έγκειται μόνο στο γεγονός ότι στο πρώτο έχουν συγκεντρωθεί άρθρα που αναφέρονται στο αρχαίο θέατρο ενώ του δεύτερου στρέφονται γύρω από το νεότερο και το σύγχρονο, αλλά στο ότι μόνο τα κείμενα της δεύτερης ομάδας συναρτώνται με συγκεκριμένες παραστάσεις. Ωστόσο, ούτε αυτά έχουν ακριβώς εκλαϊκευτικό χαρακτήρα, παρ’ όλο που τους λείπει η “επιστημονική” τεκμηρίωση σε υποσημειώσεις και βιβλιογραφική πληροφόρηση (σ. 12).

Έτσι έχει ο πρόλογος. Το πρώτο μέρος αφιερώνεται λοιπόν στα «Αρχαιοελληνικά πρότυπα» και ξεκινάει με ένα μελέτημα ιδιαίτερα γοητευτικό και διδακτικό: «Ένας Αθηναίος θέατρος στα Εν Άσει Διονύσια» (σ. 15-47), τον πρωτοδημοσιεύτη στον συλλογικό τόμο *Μια μέρα... των εκδόσεων της Εταιρείας Σπουδών της Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1987* και περιγράφει παραστατικά μια αρχαία παράσταση, πώς τη ζει και τη βλέπει ένας κοινός θεατής, ο Ανθεμόκριτος, «ένας χρηστός και ευπρόληπτος πολίτης, τακτικός στις συνόδους της εκκλησίας [...], συνεπέστατος στις οικονομικές του υποχρεώσεις, πρόθυμος πάντα να ανταποκριθεί στα λειτουργήματα που του αναθέτει η πολιτεία [...], με πίστη προσηλωμένος στις αξίες της γνήσιας δημοκρατίας» (σ. 18). Βλέπουμε τα πράγματα από τη δική του οπτική γωνία σαν σε κινηματογράφο: αυτός μας περιγράφει «τα προκαταρκτικά» και «την παράσταση», την οποία παρακολουθεί σε συνοδεία του μικρού Δημόδωρου, που ρωτάει διάφορα πράγματα, για να ακούσουμε εμείς τις εξηγήσεις. Αυτή η ξενάγηση είναι ιδιαίτερα διδακτική, γιατί συνοψίζει με παραστατικό τρόπο τις γνώσεις μας για το αρχαίο κοινό και τις αντιδράσεις του. Με το επόμενο μελέτημα: «Οι υποκριτές του Μενάνδρου» (σ. 49-64), δημοσιευμένο πρώτα στα αγγλικά στο *Greek, Roman and Byzantine Studies XIV, 1973/2*, αρχίζω να συμβατικά μελετήματα της κλασικής φιλολογίας: στο πρώτο στο κέντρο του ενδιαφέροντος βρίσκεται το πρόβλημα, αν ο «νόμος των τριών υποκριτών» μπορεί να εφαρμοστεί και στις λίγες κωμωδίες του Μενάνδρου που σώζονται, ολόκληρες ή αποσπασματικά. Με μια άλλη μορφή σκηνικής σύμβασης ασχολείται το επόμενο μελέτημα: «Μορφές σιωπής και προβλήματα λόγου» (σ. 65-104, πρώτη δημοσίευση στα *Ελληνικά* 21, 1968), όπου εξετάζει ως παραδείγματα την ομάδα των ικετών στον πρόλογο του *Οιδίποδα Τυράννου*, τον ανανεωμένο Όλοιο στους *Ηρακλείδες* και την αγχάλωτη Ιόλη στις *Τραχίνες* καθώς και τη θεοφάνια των Διοσκούρων στην *Ηλέκτρα* και στην *Ελένη* του Ευριπίδη. Ενδιαφέρον θα είχε μια αντιπαραβολή του πρώτου μέρους με τη διδακτορική διατριβή της Α. Α. Maggel: *Silence in Sophocles' Tragedies*, London 1997. Ακολουθεί το μελέτημα «Ανόμοιοι δίδυμοι στο θέατρο

του Ευριπίδη» (σσ. 105-134, πρώτη δημοσίευση στον τμητικό τόμο για τον Στυλιανό Καφωμένο *Φίλτρα*, Θεσσαλονίκη 1976), όπου πραγματεύεται τον «νόμο των τριών υποκριτών» στην *Υψηλή* και την *Αντιόπη* του Ευριπίδη. Το «Σοφοκλέους *Τηρέυς*» (σσ. 135-154) πρωτοδημοσιεύτηκε στα αγγλικά, στον τμητικό τόμο *Studies in Honour of T. B. L. Webster*, Bristol 1988 και ασχολείται με μια από τις υποθετικές ανασυγκροτήσεις της υπόθεσης μιας χαμένης τραγωδίας του Σοφοκλή, από την οποία σώζονται μόνο ορισμένοι σίχοι και στην οποία αντιπροτείνει μια διαφορετική ανασύνθεση. Το τελευταίο μελέτημα της θεματικής ενότητας για το αρχαίο θέατρο έχει τον τίτλο: «Από την επική στην τραγική *Ανδρομάχη*» (σσ. 155-169, πρωτοδημοσιεύτηκε στον τμητικό τόμο για τον Αγαπήτο Γ. Τσοπανάκη: *Φιλερήμιου αγάπης*, Ρόδος 1997) και παρακολουθεί τον δρόμο της ηρωίδας από τον Όμηρο έως τον Ευριπίδη.

Πριν μεταφερθούμε στον κύκλο του μοντέρνου δράματος παρεμβάλλεται «Η μετάβαση» με ένα μελέτημα: «Οιδίπους – Lear: το θανάσιμο τέλος της πορείας» (σσ. 171-192, ένα μελέτημα που δημοσιεύεται στα γαλλικά στον τμητικό τόμο για τη *Ζωή Σαμαρά, La scène et le verbe*, Paris υπό έκδοση), προσφέροντας μια τυπολογική σύγκριση των δύο γερόντων στον αρχαίο Κολωνό και στη μεσαιωνική Αγγλία. Στο δεύτερο μέρος με τον τίτλο: «Νεότερες αντανάκλασεις», ο Χουρμουζιάδης ξαναδημοσιεύει ορισμένα δοκίμια που συσχετίζονται με συγκεκριμένες παραστάσεις του. Τα δύο πρώτα μελετήματα αφορούν τον Ιάκωβο Καμπανέλλη και έχουν ξαναδημοσιευτεί: «Ο χώρος ως κιβωτός χρόνου» (σσ. 195-216) στα *Θεατρικά Τετράδια 25* (1993), που παίρνει αφορμή από την ανάλυση του *Ο δρόμος περνά από μέσα*, και «Μια τραγική μικρογραφία» (σσ. 217-224) στον συλλογικό τόμο *Ιάκωβος Καμπανέλλης*, που εκδόθηκε από το Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Ζωγράφου το 1994, όπου εξετάζει την τραγικότητα του κεντρικού ήρωα του ίδιου δράματος με όρους αριστοτελικούς. Ακολουθούν Σαΐξπηρ, Ίψεν, Τσέχοφ και Γκολντόνι: «Δίδυμες σιηγές στη *Δωδέκατη Νύχτα*» (σσ. 225-236, πρώτα στα *Θεατρικά Τετράδια 29*, 1995), «Νόρα και Έντα: οι ανόμοιες δίδυμες» (σσ. 237-240, πρώτα στα *Θεατρικά Τετράδια 30*, 1997), «Το τασάκι και ο κόσμος» (σσ. 241-247, πρώτα στα *Θεατρικά Τετράδια 32*, 1998), «Τρίπτυχο λεηλατημένων ψυχών» – για την *Λούνασα* του Μπράιαν Φρέιελ (1990) σε σύγκριση με τις *Τρεις αδελφές* (1901) και τον *Γυάλινο κόσμο* (1945) (σσ. 249-257, πρώτα στα *Θεατρικά Τετράδια 32*, 1998) και «Η τριλογία του παραθερισμού. Μια τριφωνική σύνθεση» του Γκολντόνι (σσ. 259-262, πρώτα στα *Θεατρικά Τετράδια 16*, 1987).

Τα δοκίμια και τα μελετήματα του Χουρμουζιάδη χαρακτηρίζονται από έναν γοητευτικό τρόπο στοχασμού και διατύπωσης, που όλα διατηρούν παρά την αντικειμενικότητά τους την αύρα του προσωπικού και της προσωπικότητας.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΙΩΣΗΦ ΒΙΒΙΛΑΚΗΣ

Θεατρική αναπαράσταση στο Βυζάντιο και στη Δύση, Αθήνα, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν 2003 (4 – Το Βυζάντιο και οι ξένοι Β»), σ. 113, 1 εικ., ISBN 960-7079-82-5.

Ο συνάδελφος Ιωσήφ Βιβιλάκης εξέδωσε μια διάλεξη στη σειρά «Το Βυζάντιο και οι ξένοι Β'» που έγινε στις 17 Μαΐου 2001 στο Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, σε διευρυμένη μορφή σ'